

Tylińska, Ewelina

"Nauka i oświata a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Massalskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin", pod red. Wiesława Cabana, Kielce 2003 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 42, 212-215

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

trzech pokoleń historyków wychowania z różnych ośrodków naukowych kraju. Znajdujemy też całą mozaikę problematyki, chociaż koresponduje ona z tytułem tomu, a także, w pewnym sensie, z zainteresowaniami naukowymi Jubilata.

Stanisław Litak jest profesorem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Od wielu lat zajmuje się przede wszystkim różnymi przejawami działalności duszpasterskiej i edukacyjnej Kościoła Katolickiego w Polsce. Swoje zainteresowania i badania rozszerza także i na ogólne dzieje oświaty między innymi wyznaczając perspektywę opracowania atlasu historycznego szkół na ziemiach polskich. Wszystkie prace profesora Litaka oparte są na niezmiernie szerokiej podstawie źródłowej pochodzącej z wielu archiwów, szczególnie kościelnych, i bibliotek. Znajomość źródeł i doskonała ich interpretacja to cenne znamiona warsztatu naukowego tego historyka.

Omawiany tutaj tom jest wyrazem serdecznych uczuć głębokiego uznania składanych Jubilatowi przez historyków wychowania. Autorzy poszczególnych prac w większym lub mniejszym stopniu nawiązują do Jego dokonań naukowych. Odnosi się to przede wszystkim do autorów z lubelskiego środowiska KUL. Oni też swoimi pracami najobficiej wzbogacili tom jubileuszowy. Na siedemdziesiąt prac, które znalazły się w tym tomie, połowa pochodzi od autorów z tego środowiska. Pozostałe prace należą do przedstawicieli historii wychowania z różnych ośrodków uniwersyteckich.

Problematyka wielu prac, zwłaszcza autorów ze środowiska KUL, nawiązuje do badań Profesora Litaka. Są to prace uczniów i wieloletnich współpracowników tego badacza, którego zapal twórczy i umiejętności oddziaływania ukierunkowały zainteresowania naukowe i wykształciły metody pracy. Tak licznie reprezentowani w tomie jubileuszowym uczniowie i współpracownicy

Stanisława Litaka, legitymujący się doskonałymi pracami, świadczą wymownie o istnieniu szkoły naukowej stworzonej przez Jubilata. Badania tej szkoły ukierunkowane są na historię kościołów i struktur religijnych, ale także w szerokim zakresie uwzględniają zagadnienia dziejów kultury intelektualnej i dziejów oświaty.

Wydawcy podzielili tom na działy tematyczne, a ilość prac w tych działach mówi o zainteresowaniach historyków uczestniczących w tomie. I tak w dziale Religie i Kościoły znalazło się 31 prac, w dziale Szkoły i Wychowanie 19 prac, a w dziale Polityka, Społeczeństwo, Kultura – 20 prac.

Prace zamieszczone w tomie zawierają z reguły nowe, nieraz bardzo doniosłe rezultaty, prezentują świeżo odkryte źródła i ukazują nowe możliwości badawcze. Dość tu wspomnieć o artykule Juliana Dybca „Szkoła a małe ojczyzny” (s.507–513), w którym autor sugestywnie opisuje jak wielka może być rola szkoły, a zwłaszcza nauczyciela w małych społecznościach lokalnych.

Tom jako całość jest niezwykle cenny poznawczo, a ponadto świadczy o wielkim potencjale naukowym ogólnopolskiego środowiska historyków wychowania. Niestety został wydany w niewielkiej ilości egzemplarzy i dla większości zainteresowanych może być dostępny tylko w dużych bibliotekach.

Wydawcy z prawdziwym pietyzmem zatroszczyli się o piękne wyposażenie zewnętrzne tomu i doskonały, wręcz wzorcowy układ zawartości. Wstęp redaktora tomu profesora Mariana Surdackiego poświęcony jest osobie Jubilata, a do Wstępu dołączony jest bardzo szczegółowy spis publikacji profesora Litaka obejmujący 246 pozycji, oraz spis prac magisterskich (123) i doktorskich (12) przygotowanych pod Jego kierunkiem.

Tadeusz Bieńkowski

Nauka i oświata a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Massalskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, pod red. Wiesława Cabana, Kielce 2003, ss. 190.

Prezentowany tom stanowi zbiór prac ofiarowanych Profesorowi Adamowi Massalskiemu z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin. Księga zawiera biogram jubilata, bibliografię jego

publikacji oraz siedemnaście artykułów. W części końcowej tomu zamieszczono również wykaz promowanych przezeń prac doktorskich wraz ze

spisem ich recenzji oraz recenzje dorobku naukowego i rozpraw habilitacyjnych.

Zakres tematyczny ofiarowanych artykułów jest bardzo szeroki – dotyczy zarówno dziejów oświaty, jak i rozwoju nauki polskiej w XIX i XX wieku. Całość spięta jest swoistą „klamrą” w postaci tematyki lokalnej. Na podstawie analizy tytułu Księgi: „*Nauka i oświata a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*” można pogrupować ofiarowane prace w trzy działy tematyczne. Autorzy artykułów z pierwszej grupy skoncentrowali swoje zainteresowania badawcze wokół dziejów placówek oświatowych i wychowawczych. Dwa z prezentowanych esejów mają charakter biograficzny – przedstawione zostały sylwetki lokalnych działaczy oświatowych i społecznych z owych czasów. *Lidia Salata-Zasacka* poświęciła swoją publikację życiu i dokonaniom Emilii Manteuffel – wielkiej społeczniczki oraz organizatorki placówek opiekuńczo-leczniczych dla dzieci z międzywojennej Kielecczyny (s.145–152), *Katarzyna Binkowska* opisała działalność publicystyczną ks. Józefa Szpaderskiego – twórcy zbiorów kazań i katechizmów z połowy XIX wieku (s.109–114), a kolejne trzy prace z owej grupy przedstawiają portrety zbiorowe poszczególnych środowisk. *Małgorzata Czapska* przeprowadziła badania nad właścicielami szkół w Królestwie w okresie międzywojennym (s.49–62); *Ewa Kula* oraz *Tadeusz Jałmużna* i *Ewa Wiśniewska* analizowali zbiorowości nauczycielskie – w okresie zaborów (s.91–108) oraz przed II wojną światową (s.115–121).

Autorzy pozostałych artykułów specjalistycznych skupili swą uwagę na losach placówek oświatowych i rozwoju systemów szkolnych na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. *Barbara Szabat* przedstawiła żywiołowy rozwój społecznych akcji oświatowych na rzecz dorosłych w Kielcach na przełomie wieków (s.29–38). Tematyka następnych prac ogniskuje się wokół różnorodnych zagadnień: kształcenia zawodowego, artystycznego i ogólnokształcącego. *Małgorzata Stawiak-Ososińska* przeprowadziła badania na temat kształcenia położnych w Warszawie w latach 1795–1830 (s.73–82). Józef Miąso omówił funkcjonowanie i rolę szkół realnych w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym (s.83–90), zaś *Magdalena Florek* – organizację szkolnictwa muzycznego w województwie kieleckim w latach 1945–1975 (s.165–176). Praca *Stanisława*

Majewskiego poświęcona została kwestiom organizacyjnym oraz regulom wedle których funkcjonowały ogólnokształcące szkoły średnie w Polsce po reformie jędrzejewiczowskiej (s.127–140). Społeczną rolę szkoły i jej związki ze środowiskiem wiejskim podczas I wojny światowej opisał *Marek Przeniosło* (s.153–164). Przedstawił on sprzeczne tendencje panujące wśród chłopów polskich: zarówno głosy poparcia, jak i sprzeciwu wobec wprowadzenia obowiązku szkolnego.

Drugi dział wyróżniony spośród prezentowanych prac, tworzą artykuły dokumentujące losy nauki polskiej w XIX i XX wieku. *Daniel Olszewski* zbadał drogi rozwoju historiografii w warunkach niewoli narodowej – skupiając uwagę na dziejach diecezji kieleckiej (s.39–48). *Cezary Jastrzębski* zajął się podobnym zagadnieniem: zanalizował rolę kulturotwórczą oraz wpływ badaczy dziejów ojczystych na społeczności zamieszkujące widły Wisły i Pilicy w pierwszej połowie XIX wieku (s.73–82). Natomiast *Hanna Wójcik-Lagan* podjęła się próby zrekonstruowania stosunków panujących w środowisku historyków i studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach II Rzeczypospolitej (s.121–126).

Trzecia grupa artykułów ofiarowanych profesorowi Adamowi Massalskiemu, wydaje się być dość luźno powiązana z tytułem nadanym Księdze Pamiątkowej. Tworzy ona dział varia: *Julian Dybiec* opisał dziewiętnastowieczne podróże do Francji i tworzenie się stereotypu francuskiego w Polsce (s.11–18), ks. *Mieczysław Rusiecki* przedstawił rodzaje katechezy Kościoła Katolickiego na ziemiach polskich pod zaborami (s.19–18). Regina Renz przywołała zaginiony świat małych miast i miasteczek przedwojennej Kielecczyny, odmalowując „niecodzienne” życie ówczesnych kobiet – ich rozrywki i święta (s.141–144).

Prace z Księgi Pamiątkowej prezentują różnorodną tematykę, również poziom merytoryczny pozostaje zróżnicowany. Artykuł *Juliana Dybca* ukazuje interesujący opis obyczajów dziewiętnastowiecznej Francji oraz ziem polskich. Wyjątkowo ciekawe jest przedstawienie reakcji Polaków na spotykające ich doświadczenia na obczyźnie – często pozostające w sprzeczności z dotychczasowymi wyobrażeniami o charakterze narodowym innych nacji. Autor zarysowuje proces upadania przebrzmiałych już poglądów i tworzenia się nowych stereotypów, uogólnień pozwalających rozumieć

otaczającą rzeczywistość. *J. Dybiec* czerpie obficie materiał źródłowy z pamiętników z epoki oraz z literatury pięknej, zwłaszcza ta ostatnia jest istotna dla badacza obyczajowości. Ukazuje jak dzięki lekturze wiele poglądów, stereotypów przenikało do obyczajowości mieszkańców ziem polskich w XIX wieku, np. poprzez komedie Aleksandra Fredry narodziło się wśród Polaków określone postrzeżenie oficerów francuskich. Praca ma również duży walor bibliograficzny, wskazuje cały szereg pamiętników, powieści i sztuk literackich wzmiankujących na temat panujących w społeczeństwie stereotypów.

Podobnie artykuł autorstwa *Barbary Szabat*, powstał on w oparciu o szeroką bazę źródłową, zwłaszcza dzięki zasobowi archiwalnemu Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie oraz publikacjom w ówczesnej prasie lokalnej. Materiały, które pozwoliły badaczce ukazać problematykę pracy oświatowej wśród dorosłych, na tle konfliktów politycznych i obyczajowych z przełomu wieków. Ukazuje ona spory toczący się pomiędzy odmiennymi środowiskami społecznymi i politycznymi Kielc: endecji i Związkiem Postępowo-Demokratycznym. Autorka rysuje wyraźną zależność pomiędzy założeniami programowymi wspomnianych formacji politycznych a osiąganymi przez nie efektami na niwie oświaty. Przede wszystkim zaś praca ukazuje ówczesne wydarzenia z perspektywy lokalnej – dzięki doniesieniom z kieleckich czasopism z przełomu XIX i XX wieku.

Równie wartościowa jest publikacja *Małgorzaty Stawiak-Ososińskiej*, prezentująca rozwój warszawskich kursów dla położnych przed powstaniem styczniowym. *M. Stawiak-Ososińska* zbadała i przedstawiła podejście społeczeństwa Królestwa Polskiego do zagadnienia kształcenia akuserek. Przytoczyła liczne zestawienia statystyczne ułatwiające czytelnikowi przyswojenie danych liczbowych, skorzystała z wielu materiałów archiwalnych – w tym pism urzędowych władz Królestwa – oraz najnowszych opracowań (Bożena Urbanek 2001). Niezwykle interesujące są również cytaty z podręczników medycznych z danej epoki. Poza tym niniejszy artykuł jest wartościowy dla badaczy dziejów szkolnictwa dla kobiet oraz ich szans na rynku pracy, statusu zawodowego. *M. Stawiak-Ososińska* poruszyła także zagadnienia istotne dla zrozumienia dziewiętnastowiecznej obyczajowości: jak godzono

postrzeżanie tematów tabu jakim były kwestie płciowości, przy jednoczesnym kształceniu młodych kobiet w tej dziedzinie medycyny.

Artykuły *Daniela Olszewskiego* i *Cezarego Jastrzębskiego* – dokumentujące rozwój nauki polskiej w XIX i XX wieku w środowiskach lokalnych – ukazują czytelnikowi stan badań w danych dziedzinach, podsumowują ostatnie osiągnięcia. Ofiarowują również wyczerpującą bibliografię do dziejów historiografii i nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich. Podobnie dużą wartość przedstawia praca *Józefa Miąso* poświęcona szkołom realnym na terenie Królestwa Polskiego po roku 1863. Artykuł ten jest bardzo wartościowy dla badań nad rozwojem szkolnictwa zawodowego i politechnizacji programów nauczania na ziemiach polskich. Wyjątkowo interesujące wydaje się ukazanie przyczyn organizowania, a później ograniczania zasięgu placówek tego typu w zaborze rosyjskim: zmienne przekonania o wpływie kultury klasycznej oraz techniki na umysły i temperamenty młodych ludzi. Fakty te obrazują politykę zaborców wobec społeczeństwa polskiego i sposób postrzegania Polaków przez Rosjan.

Pionierski charakter ma publikacja *Lidii Salaty-Zasackiej*, która jako pierwsza podjęła próbę opisanie aktywności społecznej i wydawniczej Emilii Manteuffel. Praca jej ma wyjątkowe znaczenie, jako że dotychczas nie powstało opracowanie dotyczące owej postaci. Jest to tym bardziej istotne, gdyż Emilia Manteuffel pozostawiła po sobie znaczącą spuściznę: dwie książki, wiele artykułów. Pracowała wytrwale w okresie II Rzeczypospolitej oraz w Polsce powojennej wyrastając poza swoją epokę. Fakty te udokumentowała i ochroniła od zapomnienia w swoim artykule autorka, opisując nowatorskie programy i struktury organizacyjne projektowane przez Emilię Manteuffel. Podobnego zadania podjęli się *Tadeusz Jalmużna* i *Ewa Wiśniowska*: zbadania i przywrócenia pamięci ludzkiej dokonania pokolenia nauczycieli w międzywojennym Płocku. Jest to ważna praca dla badań nad aktywnością i osiągnięciami społeczności lokalnych.

Publikacja *Hanny Wójcik-Lagan* traktująca o historiografii z Uniwersytetu Jagiellońskiego przedstawia sylwetki wykładowców w oczach ówczesnych studentów, jak również pokrótce zarysowuje regulamin studiów historycznych.

Ks. Mieczysław Rusiecki zajął się dziejami i rozwojem katechezy w Kościele Katolickim w okresie zaborów. Ukazał przemiany dokonujące

się w Kościele: uczynienie dziecka pośrednikiem i pomocnikiem kapłanów w dziele katechizacji całej rodziny. Natomiast praca *Reginy Renz* cechuje się przede wszystkim dużą barwnością, bardzo interesująco przedstawiono życie codzienne kobiet w jego kształcie sprzed blisko siedemdziesięciu laty.

Artykuł *Stanisława Majewskiego* opisuje strukturę organizacyjną szkolnictwa średniego po reformie jędrzejewiczowskiej, zaś publikacja *Magdaleny Florek* o kieleckim szkolnictwie muzycznym obfituje w materiały źródłowe zaczerpnięte z protokołów i sprawozdań dyrektorów placówek oświatowych. Praca ta cechuje się szeroką podstawą źródłową, podobnie jak i artykuł *Marka Przeniośły*. Praca ta zawiera wiele interesujących informacji na temat procesu tworzenia się sieci szkolnej w przyszej II Rzeczypospolitej. Wyjątkowo cenne są zaczerpnięte ze źródeł archiwalnych – zwłaszcza korespondencji urzędowej – opisy nastrojów społecznych chłopów polskich podczas

I wojny światowej, świadectwo narodzin społeczeństwa obywatelskiego.

Także *Ewa Kula* i *Malgorzata Czapska* w swoich pracach – będących próbami przedstawienia portretów zbiorowych środowisk naukowych – dokonały ogromnej pracy badawczej – dokonały szereg źródeł archiwalnych. Praca *Katarzyny Binkowskiej* poświęcona została osobie księdza Józefa Szpaderskiego – autorowi zbiorów kazań i katechizmów.

Księga Pamiątkowa ofiarowana profesorowi Adamowi Massalskiemu z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin jest dziełem wyjątkowym. Zawiera wiele cennych prac z dziedziny historii oświaty i wychowania, autorzy części artykułów przedstawili interesujące wnioski, istotne dla rozwoju dyscypliny. Dlatego też Księga ta dostarcza obfitego materiału do badań nad kształtowaniem się systemów oświatowych i stosunku lokalnych społeczności wobec szkolnictwa.

Ewelina Tylińska

Władysława Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939. Studium historiograficzne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000, ss.281, 3nb, bibliografia, aneksy, indeks nawisk, streszcz.niem.

Nieco magiczny wpływ uświadamiania sobie, że oto zbliża się „koniec wieku” i „koniec tysiąclecia” pobudzał badaczy do refleksji i podsumowań, także w sprawach sensu stricto naukowych. Publikacje ostatnich lat odzwierciedlają ożywienie zainteresowań polskich historyków wychowania przeszłością własnej dyscypliny¹, chociaż decydował oczywiście spłot różnych czynników. Dojrzało właśnie kolejne pokolenie badaczy, którego przedstawiciele rodzili się w latach Polski Ludowej. Dla nich lata Drugiej Rzeczypospolitej i po II wojnie światowej są już odległymi i zamkniętymi okresami historycznymi, wymagającymi poznawania i badania. Po wtóre, w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych do refleksji i badań pobudzały zacięte dyskusje o kondycji nauki polskiej i reformie systemu oświaty. Po trzecie, przemiany polityczne prowokowały do rewizji i przewartościowania ideologicznego wyników wcześniejszych badań. Wreszcie, nie ostatnią rolę odegrała potrzeba samokreślenia się „zawodowego”, naturalna u zdobywających

dojrzałość naukową młodych badaczy. Poszukiwanie nowych horyzontów badawczych wymaga ustosunkowania się do dorobku poprzedników.

Wszystkie te czynniki zapewne miały wpływ na ukierunkowanie zainteresowań Władysławy Szulakiewicz, które znalazły wyraz w monografii będącej podstawą jej przewodu habilitacyjnego. Książka W. Szulakiewicz *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939. Studium historiograficzne*, wydana w Toruniu, w roku 2000, przez Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, jest dojrzałą rozprawą o rozwoju naszej dyscypliny w latach międzywojennych, i o ludziach, którzy ją tworzyli – lub w jakimś zakresie byli z nią związani. Autorka zamierzyła (por.s.6 recenzowanej pracy) poznanie typów myślenia o przeszłości i metod jej badania przez historyków wychowania w czasach Drugiej Rzeczypospolitej. Przedstawiła jak odbiło się to w historiografii, a przede wszystkim ukazała warunki, w jakich przebiegał proces dojrzewania historii wychowania: dyscypliny naukowej i przedmiotu kształcenia